

МИЛЕНА ДУШАНИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 930.271(497.115)

АСКЛЕПИЈЕВ *EX VOTO* ИЗ ПРИЗРЕНА

А б с т р а к т Нови споменик који Асклепију посвећује шест особа, највероватније Оријенталаца, указује можда, уз већ раније познат Асклепијев олтар из истог места на постојање светилишта овог божанства у античком насељу на тлу данашњег Призрена.

У својој студији о архитектури цркве младог краља Марка у Призрену, проф. др. Сл. Ненадовић бележи, између осталог, да је у олтарској апсиди ове цркве открио уграђен споменик са грчким натписом¹. На основу података у наведеном раду, и фотографије, коју доносимо захваљујући љубазности проф. Ненадовића, можемо читаоцима *Живе антике* да саопштимо овај занимљиви натпис.

Реч је о вотивној ари од белог мермера, са профилацијом, висине 76,5 и ширине 39 см, добро је сачувана, осим незнатно оштећеног врха капитела; на њему су акротерије у виду палмета, које формирају карактеристичне, шиљасте и савијене крајеве. Слични завршеци палмета, премда ретко, срећу се и другде; указујемо на ару, посвећену такође Асклепију, из јужне Дакије². У профилисаном пољу нашег споменика, испод капитела, налази се посвета богу Асклепију, а његова рељефна представа је у малом удубљењу на горњем делу натписног поља. Асклепије, брадат (?), обнаженог торза, стоји наслоњен на штап око којег се обмотава змија; у десној руци држи фијалу, лева му је скривена у на-

¹ Објављено у Зборнику за ликовне уметности Матице српске, 15, 1979 стр. 295, са добрим цртежом и три фотографије споменика *in situ*, без читања или коментара натписа. Споменик не познајем из аутопсије.

² *Inscriptiones Daciae Romanae* (ред. I. I. Russu) III/1, Букурешт 1977, бр. 55. Уп. и ару из Лапљег села крај Приштине (Споменик — 31, 1931, бр. 519).

борима одеће³. Лево и десно од барелефа је завршетак вотивне формуле⁴, а испод њега налазе се преостала четири реда натписа, резана правилним и лепим словима.

Од палеографских одлика призренског натписа указујемо, прво, на заобљена слова ε, μ, σ и ω. *Τχαια* је резана као круг у коме се — на фотографији и цртежу — не види очекивана цртица, која би ово слово разликовала од *ομικρον*. Но, треба обратити нарочиту пажњу на *ειυ*, која је овде доследно писана без горње половине десне вертикалне хасте (в. слику). Оваква *ειυ* ретка је на каменим споменицима; потиче из курзивног писма, где постаје уобичајена тек у византијско доба⁵.

Натпис нема ортографских особености, нити лигатура, а сем неколико излизаних слова у р. 4, сасвим је сачуван (сл. 1):

Κυρίω 'Ασκληπιῶ Σωτήρι
 ἔθθη-
 καν
 Μικ(), Γαι(), 'Ασκλη(),
 5 Ουα(), Δημη(), 'Αρτε()
 ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν
 σωτηρίας δῶρον.

Стандардна заветна формула богу-лекару, са епитетом *Σωτήρ* не захтева посебна објашњења⁶. Задржаћемо се на рр. 4—5 који садрже лична имена низа дедиканата. Као што се види, имена су радикално скраћена, понекад чак сведена на један слог, тако да се не могу са сигурношћу разрешити. Но, и тако скраћена имена нису без епиграфских аналогија, ближих и даљих⁷; на горе поме-

³ Уп. „први тип“ Асклепијевих ликовних представа у систематизацији коју даје Е. Thraemer у Рошеровом Митолошком речнику I, стр. 629.

⁴ Предикат *ἔθθησαν* очекивао би се на крају натписа, иза *δῶρον*. Натписи на којима се глагол налази испред објекта постоје (напр. Mihailov, *IGBulg.* 1653: ... ἀνέστησα στήλην ἑμαυτοῦ ...), али праву епиграфску аналогију формули са призренске аре нисмо нашли. Ред речи — предикат-subjekt-objekt — као на нашем натпису карактеристичан је тек за Нови завет (F. Blass — A. Debrunner — F. Rehkopf, *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*¹⁴, Göttingen 1976, стр. 271).

⁵ Како напомиње Е. М. Thompson, *A Handbook of Greek and Latin Palaeography*, Chicago 1966, стр. 141, налазећи ипак и раније примере (напр. из 170 г. пре н.е., уп. стр. 136). С обзиром да је наш споменик подигнут у провинцији претежно латинског језика и писма, треба имати у виду да је оваква, краја *eta*, прешла из алфабета у латинско унцијално писмо, разуме се за слово *h* (аспирацију), в. напр. R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴ Paris 1914, стр. 16.

⁶ О споменицима Асклепија спаситеља (Хигије и Телесфора) у Горњој Меизији и северној Македонији, в. *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, IV (П. Петровић), Београд 1979, бр. 59—60, и S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens*, München 1977, 107—112.

⁷ Нпр. Н. Вулић, *Споменик С.К.А.* 71 (1931) 133, бр. 321 (Шкоза код Призрена): *P. Ael. Ing* (); A. et J. Šašel, *Situla* 19, Љубљана 1978, бр. 532 (Чифлик код Ораховца): *Aur. Cas* (). Примери су, како се види, из латинске епиграфике, под чијим утицајем, највероватније и настају скраћенице хеленских антропонима.

нутој, дачкој посвети Асклепију, забележена су дедикантова *tria nomina* само иницијалима *T. V. A.* Почетак првог имена на призренској ари, *Ми*, не указује на неки јако чест грчки антропоним; ипак, позната је читава породица имена типа *Μικ(κ)ων*, *Μιχαδος* и сл.⁸; једно од њих се могло означити горњом скраћеницом. Четврто име могуће је читати *Θυα* са евентуалном допуном *Θύα(μικ)*⁹, *Θύα(λλικ)*¹⁰, или *Ούα*, што би претпостављало неко латинско име типа *Valens*, *Valerius*, или неко варварско, можда малоазијско име, које се не да разрешити. Остала четири имена су из реда убицајених, колико се може закључити на основу скраћеница. Допуњујемо их *exempli gratia* *Γαι(ανός)*, *Ἀσκληπιόδωρος*, *Δημήτριος*, *Ἀρτεμίδωρος*; разуме се, долазе у обзир скраћени облици на *-ās*. Судаћи по једноставном набрајању имена, без патронимика или гентилиција, споменик су дигли или робови или људи нижег стајења, који су заједно морали сакупити средства да се одуже Асклепију за своје оздрављење и који су, можда, били везани заједничким послом или удружени у какав *collegium*¹¹. Теже је претпоставити да је међу тих шест особа било и жена, премда се таква могућност не сме сасвим искључити.

Поузданих елемената за датовање натписа немамо. Може се ипак рећи да добар квалитет каменорезачког посла — упркос курзивне *eīte* — чини мало вероватним да је натпис млађи од средине III века; није искључено да је још из епохе Антонина.

Иако Асклепијева ара није нађена *in situ*, већ је секундарно употребљена као грађевински материјал, вероватно је да она није пренета из велике даљине до цркве у коју је уграђена¹². Како је последњих деценија у Призрену пронађен знатан број грчких и римских споменика, све више се утврђује претпоставка — у прилог које говори и Асклепијева ара — да се на тлу овог града налазило античко насеље¹³. Настајак насеља се доводи у везу са путем *Nai-sus—Lissus* који је, изгледа, у близини Призрена напуштао гор-

⁸ В. напр. Pape—Benseler, s.vv.; H. Solin, *Die griechischen Personennamen im Rom*, Berlin 1982, II 663 sq. *Mica(s)*, *Mic(c)alus*, *Miccalio*, *Mic(c)inus*, *Miccio*, *Micus*.

⁹ Pape—Benseler s. v., H. Solin, o.c. III 1577.

¹⁰ *SEG XVI 652—654*. Ради се о каријским натписима, околност која може бити значајна за наш случај, с обзиром на присуство малоазијских досељеника на горњомезијским фискалним доменима.

¹¹ Уп. пример тројице дедиканата призренског жртвеника Јупитеру Мелану (С. Душанић, *Жива антика* 21, 1971, стр. 256—257).

¹² Како је сматрао Е. Чершков, Римљани на Косову и Метохији, Београд 1969, стр. 45 и 89, нап. 119. Призрен није назначен ни на карти нити у индексу *Tabulae imperii Romani* (К 34, 1976).

¹³ Уп. М. Мирковић, *Ж. А.* 21, 1971, стр. 269 са нап. 16; С. Душанић, *ib.* 257 са нап. 100. Према усменом саопштењу проф. Сл. Ненадовића, у Призрену има осим епиграфских и много анепиграфских остатака римске архитектуре. Стога можда станицу *Theranda* треба тражити у самом Призрену (како је то већ предложио К. Јиречек, уп. М. Мирковић, *l. c.*), уместо у селу Сува Река како то чине издавачи *TIRA*, s.v. *Theranda*.

њомезијску територију и улазио у брда; ту се налазила бенефицијарна¹⁴, можда и царинска станица. Чак се, с обзиром на чињеницу да је пре нашег откривен у Призрену још један Асклепијев *ex voto*¹⁵, сме помишљати и на постојање светилишта овог бога. Логично је очекивати, према пракси која је владала у античком свету, да се заветни поклони приносе храму бога којем се дугује оздрављење или сачувано здравље после напорног пута.

Раније објављени Асклепијев жртвеник из Призрена заслужује да се на њему задржимо, тим пре што је његово читање спорно у неким тачкама. Натпис почиње посветом Асклепију, у самом горњем углу жртвеника (рр. 1—3). Судећи по рељефу на којем су уз Асклепија приказане фигуре детета и жене, оштећени врх капитела носио је још и дедикацију Телесфору и Хигији¹⁶. Изнад самог рељефа виде се слова *SO* (р. 4), што је први издавач допунио у *So[li?]*. Остатак натписа (рр. 5—9), испод рељефа, сачуван је читав, а Н. Вулић га је читао: *Heracli Ti. Su/rus et pro | genio Dol(i)cen[i], | paterno deo et geni[o] | cortis votum libies p(osuit)*. Ревидирајући Вулићеву лекцију, М. Speidel предлаже, без аутопсије, следећу реконструкцију истих редова: *So [- - -] | Heracliti f(ili)s) Su/rus, et pro| Gen(io) J(ovis) O(ptimi) Doliceni | paterno deo et Geni(o) | cortis votum libies f(ecit)*.

Шпајделов текст у р. 5, међутим, не изгледа добар, једно што превиђа јасан интерпункцијски знак између *I* и *T*¹⁷, друго што рачуна (рр. 4—6) са пегрином ономастичком формулом за припадника кохорте (уп. р. 9) у сразмерно позно време¹⁸, када се пегрини ретко регрутују у *auxilia*. Стога нам Вулићево читање изгледа тачније (Суров гентилициј, *Tiberius*, добро је посведочен¹⁹), осим за другу половину р. 6, где и Вулић и Шпајдел рачунају са

¹⁴ Натпис из Шкозе, наведен горе, нап. 7.

¹⁵ Вулић, *Сјоменик С.К.А.* 71 (1931) 133, бр. 322 са фот.; М. Р. Speidel, *Arch. vestnik* 31, 1980, 182—185 са две фот.

¹⁶ Слично већ А. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Amsterdam 1970, 83 са нап. 47, позивајући се на тројну посвету Ескулапу, Хигији и Телесфору из Пећи (Вулић, *Сјоменик* 71, 1931, 112 бр. 274).

¹⁷ Сам Speidel напомиње да за култну заједницу Сола и Херакла постоје аналогје, *ib.* стр. 183 нап. 2. У Шпајделовој интерпретацији, словима *SO* је почињало дедикантово име; он помишља да би се због „филозофског“ патронимика дедикант могао звати Сократ. У коментару на ово, довољно је применити да је после *SO* видљив завршетак једна усправне хасте.

¹⁸ За познији датум натписа говори облик слова *L* у р. 6 и језички вулгаризми у рр. 7 и 9 (*Doliceni, cortis, libies*). Ако је војни одред споменути у последњем реду заиста *coh. I Aurelia Dardanorum* (в. ниже, нап. 24), натпис не може бити старији од владе Марка Аурелија.

¹⁹ Уп. *Index nominum* у *CIL III*, стр. 2371 и 2628; како показују ови примери име *Tiberius* и у гентилицијској функцији често се скраћује словима *Ti*.

свезом *et* и предлогом *pro*. Како сам Шпајдел увиђа²⁰, таква дедикациона формула је сасвим неуобичајена, по нашем мишљењу и немогућа²¹. Јасна фотографија коју објављује Шпајдел, показује да је између *S* и *E* у р. 6 било урезано једно слово; чини нам се да се ту назире обриси једног *M* косих спољних хаста. Пошто се иза дедикантовог имена најпре очекује његово звање, сматрамо да је оно, у скраћеном облику, овде и било забележено. Будући да је звање дедиканта морало стајати у некој вези с његовим војничким статусом, предлажемо читање [*m]et(allarius) pro(curatoris)*²². Сурус би, према томе разрешењу, био деташиран из своје кохорте (*I Augelia Dardanorum*^{23?}) у официјум прокуратора провинције или прокуратора дарданских рудника. Сурова привремена присутност у Призрену не би чудила, јер је пут *Naissus—Lissus* био пре свега *via metallica*²⁴. Није искључено да су и дедиканти нашег жртвеника, као и признанске аре посвећене Јупитеру Мелану, имигранти из Мале Азије запослени на царским или приватним доменима у западној Дарданији. Грчки језик новог натписа свакако указује на странце пореклом из источних провинција Римског царства²⁵.

²⁰ *Ib.* стр. 184 нап. 9: The *et pro* of our text remains unusual: Latin dedications, according to informatiion obtained from the redaction of the *Thesaurus Linguae Latinae*, München, do not use the preposition *pro* for deities, The closest parallel I could find is *RIB 1700: Pro domu divina et Numinibus Augustorum Volcano sacrum vicani Vindolandesses curam agente* [----] *o*[----] *v*[*otum s*(*olverunt*) *l*(*ibentes*) *m*(*erito*)]. Here the *Numina* are deities but perhaps also the *domus divina*?

²¹ Она је, уосталом, непривлачна и са епиграфске ([*etpro* је урезано уз дедикантов когномен, словима исте величине као и тај когномен, а не уз посвету Долихеновом генију) и са језичке тачке гледишта (свеза *et* у р. 8 показује да су редови 6—8 тројна дедикација у дативу).

²² *Metallarius* је назив за чиновнике различитог ранга чији је рад везан за руднике (О. Hirschfeld, *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*², Berlin 1905, стр. 180 нап. 1); најближу аналогију нашем случају даје *ILS 9131 p. 10* (металарије — Десауова белешка *ad loc.* није срећна — на том натпису је ослободеник; његов дардански еквивалент припадао би времену у којем су одговарајуће службе милитаризоване). О прокураторовим (за скраћеницу *pro* = *procurator metallorum*, в. напр. *ILS 1467*) официјална војничког статуса и за посленим у рудницима в. напр. Н.—Ch. Noeske, *Studien zur Verwaltung und Bevölkerung der dakischen Goldbergwerke in römischer Zeit. Bonner Jahrb.* 177, 313—315; уп. С. Душанић, *Arh. vestnik* 28, 1977, стр. 169—170, за оближње аргентарије са Космаја, и стр. 176, нап. 81. Обично се радило о бенефицијаријима либрајријима и коментаријензима; ако је наше читање тачно, *metallarius procuratoris* се овде јавља по први пут.

²³ М. Мирковић, *l. c.*, 268—270; С. Душанић, *Arh. vestnik* 28, 1977, стр. 170, и чланак наведен у претходној напомени.

²⁴ Та јединица је била везана за дарданску област (С. Душанић, *Akten des XI. Intern. Limeskongresses*, Budapest 1978, 240—241); карактеристично је да је један корникуларије тог одреда сахрањен у оближњој Ретимни (*Споменик С.К.А.* 71, 1931, стр. 106, бр. 253).

²⁵ Име *Surus* дедиканта Асклепију и Долихену може припадати категорији *cognomina ethnica* (уп. I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, стр. 43); оно би, као и избор божанства из Долиха за адресата посвете, говорило за Суруво порекло из провинције Сирије. О распрострањености овог имена и о предлозима за његову етимологију, уп. М. Бузалковска, *Име Surus у старобалканској антропонимији*, у идућем броју *Ж. А. О Долихену као рудничком богу* в. J. Medini, *Godišnjak, СБИ* 18, Sarajevo 1982, 81—86.

SUMMARY

Milena Dušanić: A GREEK EX-VOTO AT PRIZREN

The altar, built into a Serbian medieval church, bears a dedication to Asclepius (fig. 1; for the text see above); lines 4—5 contain abbreviated names of six dedicators (the degree of abbreviation makes a precise expansion impossible), most likely Orientals (from Asia Minor?) and persons of low standing. Their presence in south-eastern Dardania (the soil of Prizren must have covered an ancient site, despite recent contentions to the contrary) may be connected with the Naissus—Lissus road, a real *via metallica* probably leading through the settlement in question (? Theranda, cf. *TIR*, K—34, s.v.). The fact that another altar of Asclepius (with a Latin inscription, ed. by N. Vulić, *Spomenik* 71, 1931, 133 nr. 322, and revised by M. P. Speidel, *Arh. vestnik*, 31, 1980, 182—285 with two phot.) has been discovered in the same place would suggest the existence of the God's shrine there; the reading of the Latin inscription as published in the *Spomenik* and *Arheološki vestnik* demands a correction of line 5, where the dedicators' title should be postulated (perhaps [*m]et(allarius) pro(curatoris)*).

Сл. 1 Асклепијев жртвеник из Призрена
Fig. 1. The Altar of Asclepius at Prtzen